

ODRŽIVI
RAZVOJ
ZA SVE

JAVNOST NA POTEZU

Model širokih paralelnih konsultacija
za delotvorno uključivanje javnosti
u donošenje odluka o životnoj sredini

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Swiss Agency for Development
and Cooperation SDC

Sprovedeno od strane:

giz Deutsche Gesellschaft
für Internationale
Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

Autorke:
Mirjana Jovanović i Sanja Žarković
2025. godina

Beogradska otvorena škola
Bulevar Oslobođenja 177
11000 Beograd
Srbija

tel: 011 3065800

www.bos.rs
bos@bos.rs
www.sdgs4all.rs

Pre nestanka, Zemlja se suočila s najsavršenijom zvučnom reprodukcijom, najveličanstvenijim razglasom koji je ikada stvoren. Ali iz njega se nije začuo nikakav koncert, nikakva muzika, nikakve fanfare, samo jedna poruka.

"Narode Zemlje, molim za pažnju", reče glas ... "Govori vam Prošetnik Vogon Jelc iz galaktičke uprave za hipersvemirsko planiranje. **Kao što ste bez sumnje upoznati, planovi razvoja spoljašnjih oblasti Galaksije nalažu izgradnju ekspresne hipersvemirske trase kroz vaš zvezdani sistem i, na žalost, vaša planeta jedna je od onih koje su predviđene za uništenje. Proces će trajati nešto manje od dva vaša zemaljska minuta. Hvala.**"

Razglas se isključi. Nerazumni užas zavlada među ljudima Zemlje koji su to slušali.

...

Kada su ovo primetili, Vogoni ponovo uključiše svoj S. O. Kazali su: "**Nema svrhe da glumite toliko iznenađenje. Svi planovi i nalozi za uništenje bili su izloženi u vašem lokalnom odeljenju za planiranje na Alfa Kentauru čitavih pedeset zemaljskih godina, prema tome, imali ste dovoljno vremena da uložite kakvu god hoćete formalnu žalbu, a sada je zaista prekasno da počnete da pravite probleme.**" S. O. se ponovo utišao, a njegov odjek orio se Zemljom.

...

"Šta hoćete da kažete time da nikada niste uspeli da stignete do Alfa Kentaura? Za ime Božje, ljudi, zar vam nije poznato da se ta zvezda nalazi na samo četiri svetlosne godine odavde? **Žalim, ali ukoliko vas ne zanimaju lokalne prilike, sami ste krivi.** Aktivirajte zrake za uništenje."

Daglas Adams, Autostoperski vodič kroz galaksiju (1977)

SADRŽAJ

Sažetak	5
Javnost na potezu – kako?	7
Vrzino kolo - normativni okvir učešća javnosti i organizacija civilnog društva u donošenju odluka o životnoj sredini	9
Da je lako, mogao bi svako	13
Ne vidiš me, to je magija	14
Sve to može mnogo bolje, bolje, bolje, bolje, bolje!	19
I šta ćemo sad?	26
Izvori	29

Sažetak

Značaj učešća javnosti u donošenju odluka, posebno u vezi sa zaštitom životne sredine u Srbiji, je izuzetno velik jer je tema od interesa za čitavo društvo. Iako su Ujedinjene nacije 2021. godine prepoznale pravo na zdravu životnu sredinu kao jedno od osnovnih ljudskih prava, **postojeći pravni okvir i praksa u Srbiji nisu stimulativni za učešće javnosti**.

Ključni problemi su: kompleksan, neusklađen i netransparentan pravni okvir kao i nizak nivo poverenja javnosti u institucije i formalne procese. Proces uključivanja organizacija civilnog društva (OCD) u radne grupe suočava se sa malim odzivom organizacija na javne pozive, netransparentnim ili restriktivnim kriterijumima za izbor, te malim brojem uključenih OCD koje često ne mogu da obezbede svu neophodnu ekspertizu, imajući u vidu kompleksnost oblasti zaštite životne sredine. Dodatno, komentari javnosti se često ignorišu ili odbacuju, iskustvo pokazuje da najčešće manje od 10% podnetih komentara bude prihvaćeno. Sve to rezultira veoma niskim učešćem građana u formalnim procesima odlučivanja (samo 2%), podrivajući demokratske procese.

Radi unapređenja delotvornosti učešća javnosti u donošenju odluka o životnoj sredini, Beogradska otvorena škola (BOŠ) je razvila i testirala **model „širokih paralelnih konsultacija“**. Ovaj model se odvija paralelno sa zvaničnim procesima, a sprovode ga OCD koje su članice radnih grupa. Model omogućava **uključivanje šireg kruga aktera odnosno svih zainteresovanih organizacija civilnog društva, stručnjaka, građana i građanki** u procese odlučivanja od najranijih faza izrade dokumenata javne politike odnosno propisa, tokom rada radnih grupa i pre formalnih javnih rasprava.

Prednosti modela su: povećana participativnost, transparentnost i inkluzivnost, šire učešće organizacija civilnog društva i drugih zainteresovanih strana, prevazilaženje problema niskog odziva organizacija i druge zainteresovane javnosti kao i obezbeđivanje šireg spektra ekspertize i bolje reprezentativnosti, što sve doprinosi unapređenom kvalitetu samih dokumenata o kojima se odlučuje.

Izazovi u primeni modela su: zavisnost od postojanja zvaničnih procesa učešća javnosti koje sprovode nadležne institucije, neophodnost saglasnosti institucija za primenu modela širokih paralelnih konsultacija, neophodnost predvidljivog plan rada radnih grupa i dinamike procesa donošenja odluka, raspoloživost kapaciteta i resursa samih organizacija koje su članice radnih grupa.

Za unapređenje prakse uključivanja organizacija civilnog društva u procese odlučivanja o životnoj sredini potrebno je: dosledno primenjivati postojeće propise, unaprediti pravni okvir uvođenjem pravilnika ili uredbe kojima se reguliše uključivanje civilnog društva u rad radnih grupa, blagovremeno i adekvatno informisati najširu javnost korišćenjem digitalnih alata (E-konsultacije, E-uprava) i obezbediti delotvorno uključivanje i kontinuirani dijalog sa zainteresovanom javnošću u procesu izrade dokumenata i propisa, a naročito u ranim fazama, uključujući primenu modela paralelnih konsultacija.

Javnost na potezu – kako?

Danas, možda više nego ikada, svedočimo važnosti učešća građanki i građana u odlučivanju o temama od značaja za celo društvo. Od 2021. godine rezolucijom UN pravo na zdravu životnu sredinu prepoznato¹ kao jedno od osnovnih ljudskih prava što govori o njegovom značaju za čitavo čovečanstvo. Ovaj dokument daje osvrt na pravni okvir i praksu učešća javnosti u donošenju odluka od značaja za životnu sredinu u Republici Srbiji, sa posebnim osvrtom na učešće organizacija civilnog društva.

Uspostavljanje ravnoteže između ubrzanog ekonomskog rasta i pažljivog korišćenja prirodnih resursa, uz uključivanje lokalnih zajednica je srž i svrha Agende 2030 i ciljeva održivog razvoja. Zaštita životne sredine postala je tema od interesa najšire javnosti u Republici Srbiji u poslednjih nekoliko godina. O tome svedoče sve brojnije lokalne inicijative građana i građanki, ali i česti protesti povodom različitih tema od značaja za životnu sredinu (od kvaliteta vazduha, preko mini-hidroelektrana i zaštite prirode i vodotoka, pa do pitanja rudarenja). Životna sredina je postala arena odmeravanja snaga aktera nejednake moći, različitih i često suprotstavljenih interesa: privrede, javnih vlasti i zainteresovane javnosti u najširem smislu. Normativni okvir i postojeća praksa u Republici Srbiji nisu stimulativni za učešće zainteresovane javnosti u donošenju odluka. Kompleksan tok javnih rasprava i konsultacija, nedovoljna transparentnost kao i odsustvo poverenja građana u ishode učešća u ovim procesima sveukupno smanjuju participativnost u formalnom odlučivanju o javnim politikama i propisima, i istovremeno urušavaju demokratske procese unutar zemlje, budući da slabe kapacitete građana i građanki da doprinesu aktuelnim pitanjima od javnog interesa, poput zaštite životne sredine.

Ovakvo stanje dovodi do situacije u kojoj građani i građanke Republike Srbije ne veruju institucijama i zvaničnim mehanizmima participacije, već svoja prava sve češće traže na ulici čemu svedočimo poslednjih meseci.

1 G.A. Res. 48/13, The human right to a safe, clean, healthy and sustainable environment (Oct. 05, 2021.), <https://docs.un.org/en/a/hrc/48/L23/rev.1>

Izveštaji o stanju demokratije u Srbiji^{2,3} pokazuju na trendove pogoršanja na svim poljima, od prava na mirno okupljanje, izražavanje mišljenja, preko slobode medija i uslova za rad civilnog društva. U ovako polarizovanom društvenom kontekstu, učešće svih zainteresovanih strana u donošenju odluka od značaja za životnu sredinu je neophodno, kako bi donete odluke bile zaista zajedničke, prihvaćene od svih (ili bar većine) zainteresovanih strana i kako ne bi vodile u dalju polarizaciju društva.

Stoga je Beogradska otvorena škola u prethodnim godina radila na razvoju alata i modela za najšire uključivanje građana u odlučivanje o životnoj sredini u Republici Srbiji, kako bi se ove odluke donosile na demokratski, transparentan i inkluzivan način, ne izostavljajući nikoga na putu razvoja. Kao rezultat, razvijen je i u praksi isproban model „paralelnih konsultacija“ u procese odlučivanja od ranih faza uključuje najširi krug građana i građanki, stručnjaka a posebno organizacija civilnog društva.

2 Aleksandar Ivković, Sofija Popović, Igor Mirosavljević, Sabina Sali, Nikola Burazer. *Stanje demokratije u Srbiji*, 2024. <https://centarsavremenepolitike.rs/wp-content/uploads/2020/07/Stanje-demokratije-2024-LR.pdf>

3 *Rezolucija Evropskog parlamenta 2025/2022(INI) o izveštajima Komisije o Srbiji za 2023. i 2024. godinu*, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2025-0093_HR.pdf

Vrzino kolo - normativni okvir učešća javnosti i organizacija civilnog društva u donošenju odluka o životnoj sredini

Pravni okvir kao i prakse participacije koje primenjuju nadležne institucije u Republici Srbiji nisu u dovoljnoj meri podsticajni da obezbede široko i delotvorno učešće javnosti i organizacija civilnog društva u donošenju odluka od značaja za životnu sredinu. Normativni okvir Republike Srbije koji reguliše učešće javnosti u donošenju propisa i javnih politika je poslednjih godina unapređen, i daje dovoljno širok prostor za učešće javnosti. Međutim, on je istovremeno i veoma kompleksan jer ga reguliše veći broj zakona i podzakonskih akata, a okvir koji se odnosi na životnu sredinu je dodatno uređen propisima koji su značajni za ovu oblast (kao što su procene uticaja i strateške procene uticaja na životnu sredinu, Arhuska konvencija itd.). Dodatnu teškoću za građanke i građane predstavlja i česta međusobna neusklađenost ovih propisa. Sa druge strane, javnost u Srbiji ima nizak nivo poverenja u institucije⁴, ne veruje da učešće zaista ima uticaja na ishode odlučivanja, smatra da nedostaju odgovarajuće i blagovremene informacije kao i da su procesi odlučivanja često netransparentni⁵. Sve ovo zajedno vodi ka tome da je procenat građana i građanki koji učestvuju u formalnim procesima odlučivanja veoma mali, samo 2%⁶.

4 ACIT Centre & EPIK Institute. *Balkan barometar 2022 Public Opinion Analytical*, 2022. 73, <https://www.rcc.int/balkanbarometer/publications>

5 Aleksandra Đurović, Goran Radlovački, Jelena Jerinić, Vladimir M. Pavlović. Pogledi na partnerstvo javne politike propisi i prakse učešća organizacija civilnog društva u procesima donošenja odluka, 2022. https://www.bos.rs/rs/publikacije/20/356/pogledi-na-partnerstvo_-javne-politike-propisi-i-prakse-ucesca-organizacija-civilnog-drustva-u-procesima-donosenja-odluka-2022.html

6 ACIT Centre & EPIK Institute. *Balkan barometar 2022 Public Opinion Analytical*, 2022. 130, <https://www.rcc.int/balkanbarometer/publications>

Kako se do najboljih odluka koje su u interesu društva dolazi kroz aktivan dijalog sa zainteresovanim stranama, ovako malo učešće podriva osnove demokratskog odlučivanja u Srbiji.

Niz propisa uređuje ovu oblast, počevši od **Ustava Republike Srbije** (član 53). **Zakon o planskom sistemu Republike Srbije** je krovni propis definiše uključivanje zainteresovane javnosti u procesima koji se odnose na izradu planskih dokumenata kao što su: dokumenti razvojnog planiranja, dokumenti javnih politika i ostali planski dokumenti **Zakonom o državnoj upravi** definiše se učešće javnosti u pripremi nacrt zakona, drugih propisa i akata (član 77). **Zakon o lokalnoj samoupravi** reguliše učešće zainteresovane javnosti na lokalnom nivou. To pitanje se reguliše i statutom opština i gradova. **Zakon o Vladi** definiše da je rad Vlade javan i da javnost ima pravo uvida u njen rad. **Poslovníkom Vlade** (član 41, stav 1) jasno se definiše obaveza sprovođenja javne rasprave u pripremi zakona kojima se bitno menja uređenje nekog pitanja ili se uređuje pitanje koje je od posebnog značaja za javnost. **Uredba o metodologiji upravljanja javnim politikama, analizi efekata javnih politika i propisa i sadržaju pojedinačnih dokumenata javnih politika** (član 39) navodi jasnu razliku između konsultacija i javne rasprave. **Pravilnik o smernicama dobre prakse za ostvarivanje učešća javnosti u pripremi nacrt zakona i drugih propisa i akata** državnim organima objašnjava cilj i svrhu sprovođenja konsultacija tokom pripreme propisa. Zaključak o usvajanju **Smernica za uključivanje organizacija civilnog društva u proces donošenja propisa** i Zaključak o usvajanju **Smernica za uključivanje organizacija civilnog društva u radne grupe za izradu predloga dokumenata javnih politika i nacrt odnosno predloga propisa** sadrže preporuke za unapređenje procesa donošenja odluka i učešća zainteresovanih strana.

Pored ovih opštih propisa, postoje i oni koji se odnose specifično na učešće javnosti u odlučivanju o životnoj sredini. Najpre, **Zakon o potvrđivanju Konvencije o dostupnosti informacija, učešću javnosti i donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine** (ratifikovana Arhuska konvencija) koja definiše prava građana i građanki

i organizacija civilnog društva koja se tiču dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine. Principi Arhuske konvencije ugrađeni su u krovni **Zakon o zaštiti životne**, čije je jedno od osnovnih načelo informisanja i učešća javnosti koje kaže da u ostvarivanju prava na zdravu životnu sredinu svako ima pravo da bude obavešten o stanju životne sredine i da učestvuje u postupku donošenja odluka čije bi sprovođenje moglo da utiče na životnu sredinu. **Uredba o učešću javnosti u izradi planova i programa u oblasti zaštite životne sredine** pripisuje učešće javnosti u postupku donošenja odluka o izradi, izmeni, dopuni, pregledu i usvajanju planova kvaliteta vazduha, regionalnih i lokalnih planova upravljanja otpadom, odnosno planova upravljanja opasnim otpadom, nacionalnog plana za upravljanje otpadom, programa prevencije stvaranja otpada, akcionih planova zaštite od buke u životnoj sredini i plana zaštite voda od zagađivanja. **Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu i Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu**, kao preventivni instrumenti zaštite, uređuju učešće javnosti u odlučivanju o projektima, programima i planovima koji mogu imati uticaj na životnu sredinu. **Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađenja** polazi od načela javnosti, a članom 11 propisuje se da nadležni organ obaveštava organe, organizacije u određenim oblastima, kao i zainteresovanu javnost o prijemu zahteva za izdavanje integrisane dozvole. Takođe, **Zakon o planiranju i izgradnji** navodi da je potrebno obezbediti obaveštenje javnosti o mogućnostima da učestvuje u izradi, izmeni ili dopuni plana i programa ili usvajanju plana ili programa od dana donošenja odluke o izradi, izmeni ili dopuni plana ili programa. Detaljniju proceduru učešća javnosti reguliše **Pravilnik o sadržini, načinu i postupku izrade dokumenata prostornog i urbanističkog planiranja**.

Ovakva razuđenost i kompleksnost normativnog okvira utiče na nizak nivo angažovanja zainteresovane javnosti. Razuđenost propisa u normativnom sistemu iziskuje od zainteresovane javnosti poznavanje propisa kojima se ovo pravo uređuje, kao i razumevanje toga koji od njih uređuje određeni proces kako bi se bez poteškoća u njega uključila. Nedovoljno poznavanje kompleksnih procedura destimuliše predstavnike zaintereso-

vane javnosti da uzmu učešće u procesu donošenja odluka, a same predstavnike institucija na svim nivoima obeshrabruje da ih doslovno sprovedu.

Sa druge strane, istraživanja⁷ (a i praksa) pokazuju da organi državne uprave i lokalne samouprave često ne poznaju dovoljno dobro pravni okvir participacije i ne primenjuju na dosledan način procedure. Tako je, na primer, Ministarstvo zaštite životne sredine tokom novembra 2024. godine sprovelo rani javni uvid tokom koga je predstavilo jedan deo Nacrta Zakona o zaštiti vazduha. Ovakva praksa je potpuno neutemeljena u pravnom okviru, budući da Zakon o planskom sistemu ne prepoznaje institut ranog javnog uvida, dok se praksa javnog uvida primenjuje isključivo na dokumente prostornog i urbanističkog planiranja prema Zakonu o planiranju i izgradnji. Za zakon je bilo potrebno sprovesti javne konsultacije, i to ne za deo, već za čitav dokument, što Ministarstvo nije učinilo.

7 Aleksandra Đurović, Goran Radlovački, Jelena Jerinić, Vladimir M. Pavlović. *Pogledi na partnerstvo javne politike propisi i prakse učešća organizacija civilnog društva u procesima donošenja odluka*, 2022. https://www.bos.rs/rs/publikacije/20/356/pogledi-na-partnerstvo_-javne-politike-propisi-i-prakse-ucesca-organizacija-civilnog-drustva-u-procesima-donosenja-odluka-2022.html

Da je lako, mogao bi svako

Kao što Zakon o zaštiti životne sredine i Arhuska konvencija nalažu, svako ima pravo da bude obavešten o stanju životne sredine i da učestvuje u postupku donošenja odluka čije bi sprovođenje moglo da utiče na životnu sredinu. Da bi ovo učešće bilo delotvorno, neophodno je da građanke i građani budu blagovremeno i potpuno obavešteni, da imaju dovoljno vremena da razumeju odluku koja se donosi i njene posledice, kao i da postoje jasne i dosledne procedure i mehanizmi koje javnost može da koristi da iskaže svoje mišljenje. Na kraju, potrebno je da stavove i mišljenja građanki i građana nosioci vlasti uzmu u razmatranje, i daju odgovore i obrazloženja konačnih odluka.

Istraživanja⁸ i praksa pokazuju da su građani i udruženja zainteresovani da se institucionalno uključe u procese donošenja odluka, ali da im nedostaje dovoljno informacija, znanja i podrške. Uprkos postojanju interesovanja, gotovo 60% udruženja navodi ne učestvuje u procesu izrade zakona i podzakonskih akata. Razlozi su brojni, a jedan od osnovnih je uverenje da njihovo učešće neće imati efekta jer je čest je slučaj da nadležni organi ignorišu ili odbacuju komentare i stavove javnosti, čak i kada su stručno argumentovani. Osim toga, postoje i drugi značajni izazovi i barijere koji utiču na motivaciju i uključivanje udruženja, među kojima su: neadekvatan pristup informacijama, nedostatak komunikacije i poverenja između nadležnih organa i civilnog društva, problem nedovoljne zainteresovanosti i informisanosti građana.

8 Irina Veselinović, Ana Filipović, Mirko Popović, Hristina Vojvodić. *Delotvornost učešća udruženja i neformalnih grupa u donošenju odluka o životnoj sredini*, 2023. <https://eri.org.rs/wp-content/uploads/2023/05/Delotvornost-ucesca-udruzenja-i-neformalnih-grupa-u-donosenju-odluka-o-zivotnoj-sredini-4-2.pdf>

Ne vidiš me, to je magija

(praksa u primeni okvira za učešće javnosti i organizacija civilnog društva u donošenju odluka o životnoj sredini)

Postojeća praksa koju nadležni organi primenjuju za učešće civilnog društva se u velikoj meri oslanja na **Smernice za uključivanje organizacija civilnog društva u radne grupe za izradu predloga dokumenata javnih politika i nacрта odnosno predloga propisa**. Smernice podrazumevaju da se u procese donošenja propisa i dokumenata javnih politika organizacije civilnog društva izaberu putem javnih poziva. Postupak se sprovodi kroz **objavljivanje javnog poziva** za dostavljanje predloga kandidata za članstvo u radnoj grupi na internet stranicama nadležnog predlagača propisa ili javne politike kao i Ministarstva za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog.

Javni poziv po pravilu sadrži:

- informacije o nazivu i cilju predloga dokumenta javne politike i nacрта, odnosno predloga propisa koji se priprema,
- zadatke radne grupe, cilj,
- oblast i pravo učešća na javnom pozivu,
- kriterijume za izbor kandidata koji mogu obuhvatati i određeni sistem bodovanja,
- potrebnu dokumentaciju kojom se dokazuje ispunjenost kriterijuma, kao i rok za podnošenje prijava.

Na osnovu sprovedenog javnog poziva i vrednovanja pristiglih prijava, **Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog** priprema predlog za imenovanje predstavnika OCD u radnu grupu, a nadležna institucija koja je predlagač propisa ili javne politike **donosi konačnu odluku o imenovanju predstavnika OCD**.

Ovaj okvir, iako predstavlja vidan napredak, je pokazao da ima brojne izazove i rezultira slabim odzivom i nedelotvornim učešćem. Najpre, u praksi se dešava da **poziv Ministarstva za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog ne dođe do velikog broja relevantnih i zainteresovanih organizacija civilnog društva, zbog čega odziv organizacija bude mali**. To se moglo videti na primeru Radne grupe za izradu Strategije zaštite životne sredine sa Akcionim planom, krovnog dokumenta zaštite životne sredine u Republici Srbiji za koji su organizacije civilnog društva koje se bave zaštitom veoma zainteresovane. U novembru 2022. godine Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog u saradnji sa Ministarstvom zaštite životne objavilo je Javni poziv organizacijama civilnog društva za članstvo u Radnoj grupi za izradu Strategije zaštite životne sredine sa Akcionim planom. Međutim, na poziv se javilo samo 7 organizacija, iako se gotovo četvrtina⁹ organizacija u Srbiji bavi zaštitom životne sredine. Zatim, **ne postoji transparentan način za postavljanje kriterijuma za odabir organizacija za članstvo u radnim grupama**, pa u pojedinim situacijama nadležne institucije postavljaju kriterijume koji efektivno onemogućavaju jedan broj organizacija civilnog društva da učestvuju u radu radne grupe, uprkos zainteresovanosti organizacija i njihovim kapacitetima da kvalitativno i sadržajno doprinesu procesu izrade dokumenta javne politike ili propisa. Ovakav slučaj se, na primer, desio prilikom javnog poziva za članstvo u radnoj grupi Radnoj grupi za izradu Nacrta zakona o zaštiti vazduha. U februaru 2024. godine Ministarstva za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog u saradnji sa Ministarstvom zaštite životne sredine uputilo je Javni poziv organizacijama civilnog društva za predlaganje kandidata za članstvo u radnoj grupi. Kao jedan od kriterijuma za članstvo navedeno je da je neophodno da su organizacije civilnog društva upisane u registar najmanje 8 (osam) godina pre objavljivanja ovog javnog poziva. Za ovakav kriterijum ne postoje opravdani razlozi, a kriterijum nije u pozivu ni na koji način obrazložen. Takav kriterijum se nije našao ni u jednom od nekoliko javnih poziva Ministarstva zaštite životne sredine u prethodnih 5 godina, iako su postojali kriterijumi da su organizacije civilnog društva upisane u registar najmanje 3 ili 5 godina (koji takođe nisu bili obrazloženi niti utemeljeni u normativnom okviru). Neke od organizacija koje su ovim krite-

9 IPSOS Strategic Marketing and Velat. ACT: CSO sector in 2019 - *Assessment of the Situation in the Civil Society Organisation Sector in Serbia*, 2019. https://act.org.rs/wp-content/uploads/2020/01/CSO-Sector-in-Serbia-2019_Full-study_FINAL.pdf

rijumom isključene iz rada radne grupe za izradu novog Zakona o zaštiti vazduha sastoje se od eksperata u oblasti zaštite vazduha koji su dugi niz godina radili u Agenciji za zaštitu životne sredine i koji nesumnjivo poseduju potrebnu stručnost za zaštitu vazduha, ili organizacije koje se 7 godina ekspertski bave pravnim pitanjima u oblasti zaštite vazduha i životne sredine. Rezultat je bio da je javni poziv onemogućio ravnopravno učešće svih zainteresovanih organizacija civilnog društva koje imaju relevantno iskustvo i stručnost kojima su mogle da unaprede proces izrade Nacrta zakona o zaštiti vazduha.

Naredni nedostatak postojećeg sistema za uključivanje organizacija civilnog društva u radne grupe tiče se **kapaciteta i reprezentativnosti organizacija civilnog društva** koje se izaberu za učešće u radu radnih grupa. Naime, u radnim grupama neretko učestvuje jedna, dve a ređe tri ili više organizacija civilnog društva. Obzirom da u kriterijumima za odabir organizacija često ne stoji da je potrebno dokazati reprezentativnost, ove organizacije ne mogu predstavljati civilno društvo ili javnost, već u radu radne grupe mogu učestvovati samo u svoje ime. Pored toga, kompleksnost propisa i dokumenata javnih politika vrlo često zahteva različite ekspertize koje jedna ili dve organizacije retko poseduju u svojim redovima. Takav je bio slučaj u Radnoj grupi za izradu Strategije zaštite životne sredine sa Akcionim planom. Naime, sadržina buduće strategije je bazirana na Zelenoj agendi za Zapadni Balkan koja je strukturirana u pet ključnih stubova:

- 1) dekarbonizacija, energetska efikasnost i smanjenje industrijskih zagađenja,
- 2) cirkularna ekonomija,
- 3) smanjenje zagađenja životne sredine s posebnim fokusom na kvalitet vazduha,
- 4) zaštita i investiranje u biodiverzitet i ekosisteme, i
- 5) održivi prehrambeni sistem i ruralni razvoj.

Strategija, dakle, pokriva veliki broj veoma raznorodnih polja za koju su neophodne specijalizovane ekspertize. Čak i u okviru pojedinačnih stubova postoje potpuno različita stručna polja (na primer, u okviru stuba 3 se nalazi i zagađenje vazduha, ali i zagađenje vode, zagađenje zemljišta, upravljanje hemikalijama, buka, jonizujuće zračenje). Jasno je da nekoliko

organizacija civilnog društva ne može da odgovori svojom ekspertizom na sve ove oblasti. Nakon sprovođenja javnog poziva organizacijama civilnog društva za članstvo u Radnoj grupi, izabrane su 4 organizacije koje su mogle da daju doprinos u okvirima stuba 1, stuba 3 (i to samo u oblasti zaštite vazduha) i stuba 4. Za ostale stubove Strategije u okvirima Radne grupe nije bilo stručnih organizacija civilnog društva koje bi mogle da doprinesu izradi dokumenta.

Sličan izazov je bio i u slučaju izbora članova iz reda organizacija civilnog društva u radnu grupu za izradu Integrisanog nacionalnog energetskog klimatskog plana Republike Srbije za period 2021. do 2030. godine sa vizijom do 2050. godine (INEKP). INEKP je takođe vrlo kompleksan dokument koji pokriva pet ključnih oblasti:

- 1) dekarbonizacija (emisije gasova sa efektom staklene bašte i obnovljiva energija),
- 2) energetska efikasnost,
- 3) energetska sigurnost,
- 4) unutrašnje energetske tržište i
- 5) istraživanje, inovacije i konkurentnost

Oblasti INEKP-a, iako na prvi pogled srodne, zahtevaju stručnost iz širokog opsega tema (od obnovljivih izvora energije, preko mitigacije klimatskih promena, tehničkih pitanja transportne mreže i sigurnosti snabdevanja, pa do finansiranja mera i pravedne energetske tranzicije). Nadležna institucija za ovaj proces bilo je Ministarstvo rudarstva i energetike, koje je kroz javni poziv u rad radne grupe uključilo samo dve organizacije civilnog društva. Jedna organizacija uključena je u Radnu grupu naknadno, van javnog poziva.

Na kraju, **Smernice za uključivanje organizacija civilnog društva u radne grupe za izradu predloga dokumenata javnih politika i nacрта odnosno predloga propisa nisu obavezujuće**. Smernice imaju savetodavni karakter, te državne institucije nisu obavezne da ih sprovedu, čak i kad bi njihova primena mogla unaprediti učešće zainteresovane javnosti. Stoga ih nadležni organi primenjuju nedosledno (i u proceduralnom i u sadržinskom smislu). Ovo ilustruje podatak da su pojedine organizacije civilnog

društva u radne grupe uključivane naknadno, van javnog poziva. To se desilo i u slučaju izbora organizacija u članstvo u Radnu grupu za izradu Integrisanog nacionalnog energetskog klimatskog plana Republike Srbije i Radnu grupu za izradu Strategije zaštite životne sredine sa Akcionim planom. U nekim slučajevima nadležni organi uopšte u proces odlučivanja ne uključe organizacije civilnog društva, što je situacija sa tekućim procesom izrade treće revizije Nacionalno utvrđenog doprinosa (NDC) Republike Srbije smanjenju emisija sa efektom staklene bašte.

Sve to može mnogo bolje, bolje, bolje, bolje, bolje!

(Mogućnosti za unapređenje postojeće prakse uključivanja javnosti u donošenje odluka o životnoj sredini)

Beogradska otvorena škola se u svom radu usmerila na podršku učešću građanima, građankama i organizacijama civilnog društva u brojnim procesima odlučivanja, tokom kojih je razvila i testirala „**model širokih paralelnih konsultacija**“. Cilj ovog modela je povećanje transparentnosti i participativnosti u donošenju odluka o životnoj sredini. Model širokih paralelnih konsultacija je komplementaran formalnim, zvaničnim procesima koje sprovode nadležne institucije u postupcima uključivanja javnosti, i ove procese odlučivanja otvara za najširi krug stručnih aktera, koji nisu formalno članovi radnih grupa, a koji svojim doprinosom mogu uticati na sadržaj i kvalitet dokumenta od najranije faze izrade.

Osnovne karakteristike modela širokih paralelnih konsultacija su:

- Odvija se paralelno sa zvaničnim procesom odlučivanja koji sprovode nadležne institucije, uz saglasnost zvanične radne grupe, i komplementaran mu je;
- Paralelni proces sprovode organizacije civilnog društva koje su zvanično izabrane za članove radne grupe;
- Paralelni sastanci se odvijaju neposredno nakon sastanaka radne grupe i za zadatak imaju konsultativni proces o istim temama koje je razmatrala radna grupa;
- Učesnici paralelnih konsultacija su sve zainteresovane organizacije civilnog društva, članovi akademske zajednice, stručnjaci iz relevantnih oblasti, zainteresovane građanke i građani;
- Tokom paralelnih konsultacija učesnici pripremaju komentare i sugestije na materijal koji u tom momentu razmatra radna grupa, dok organizacije civilnog društva koje su članovi radne grupe prikupljene komentare objedinjavaju i predstavljaju radnoj grupi u zvaničnom procesu odlučivanja i izrade dokumenata;

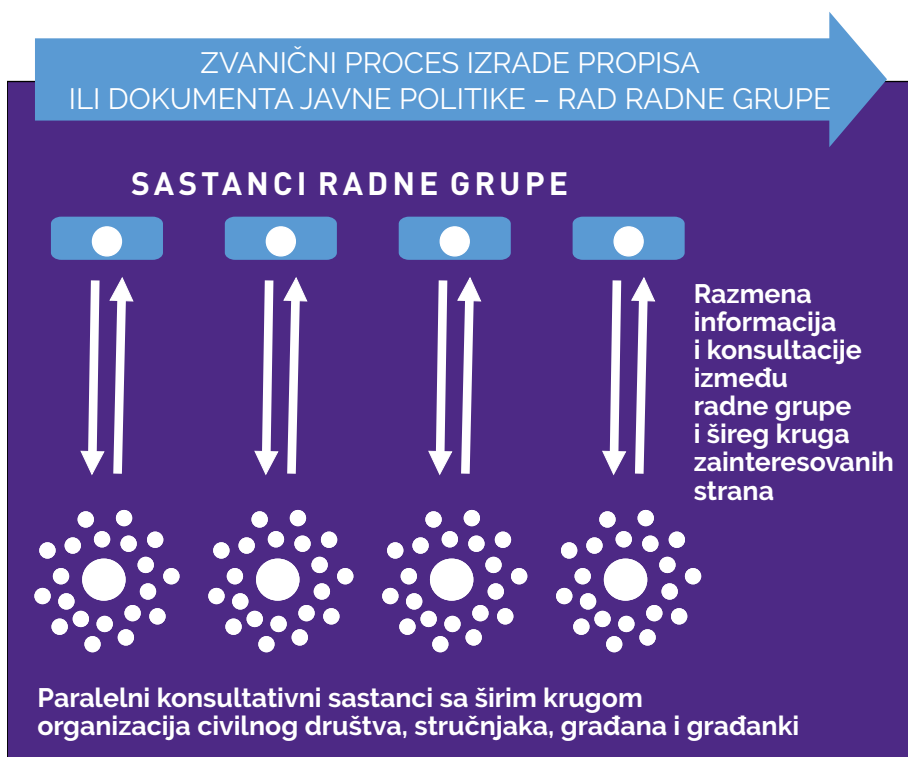
Metodologija „širokih paralelnih konsultacija“ podrazumeva organizaciju konsultativnih sastanaka tokom kojih se proces otvara za što širi krug stručnih aktera koji svojim doprinosom mogu uticati na sadržaj i kvalitet dokumenta u ranoj fazi izrade. Otvaranjem procesa omogućena je veća transparentnost celokupnog procesa, od trenutka donošenja odluke o izradi pa do usvajanja dokumenta. Takođe, unapređuje se inkluzivnost i participativnost, jer je omogućeno učešće javnosti, čak i ako nije formalni deo radne grupe, budući da su članovi radne grupe (izabrani iz redova civilnog društva) imaju ulogu kanala za prenošenja informacija sa konsultativnih sastanaka radnoj grupi i prenošenja informacija sa radne grupe širem krugu zainteresovanih strana u paralelnom procesu konsultacija. Ovakav način rada na kreira vlasništvo svih učesnika nad procesom izrade dokumenata i donošenja odluka, i obezbeđuje najširi krug ekspertize i multidisciplinarnosti koju oblast životne sredine svojom kompleksnošću zahteva.

Model širokih paralelnih konsultacija ne menja zvanične javne konsultacije koje su predviđene Zakonom o planskom sistemu, već je njihova komplementarna dopuna. Takođe ovaj model odgovara na nedostatke trenutnog modela koji primenjuju nadležni organi tokom procesa uključivanja javnosti u odlučivanje. Najpre, model ima potencijal da prevaziđe izazov koji Ministarstva za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog ima prilikom diseminacije javnog poziva organizacijama civilnog društva. Ministarstva objavljuju poziv na sajtovima, portalima, koriste mejling liste i svoje profile na društvenim mrežama ali to ne rezultira povećanom broju prijavi OCD za formalno članstvo u radnim grupama. Na primer, na poziv Ministarstva organizacijama za učešće u radnoj grupi za izradu Strategije zaštite životne sredine sa Akcionim planom javilo se samo 7 organizacija. Međutim, Beogradska otvorena škola je u paralelni proces širokih konsultacija uključila najmanje 35 različitih organizacija civilnog društva. Razlog ovome je što BOŠ sarađuje sa velikim brojem organizacija civilnog društva širom Srbije, i samim tim ima pregled tema kojima se organizacije bave i bolji sistem ciljanog pozivanja relevantnih organizacija za određene teme. Na ovaj način se dodatno koriste kapaciteti organizacija civilnog društva u procesima participacije, njihove mreže, kontakti i razrađeni kanali komunikacije. Model širokih paralelnih konsultacija ipak ne može da odgovori na izazove sa netransparentnim način za postavljanje kriterijuma za odabir

organizacija za članstvo u radnim grupama. Međutim, u slučajevima kada iz bilo kog razloga neka organizacija nije u mogućnosti da postane zvanični član radne grupe, model omogućava da se organizacija kroz proces paralelnih konsultacija ipak uključi u proces odlučivanja i da svoj doprinos. BOŠ je ovo testirao na svim procesima odlučivanja, a naročito je bilo značajno na ovaj način uključiti organizacije kojima je zbog diskriminatornih kriterijuma onemogućeno učešće u radu radne grupe za izradu Nacrta Zakona o zaštiti vazduha. Model širokih paralelnih konsultacija takođe odgovara na izazove u vezi kapaciteta i reprezentativnosti organizacija civilnog društva koje se kroz trenutnu standardnu praksu uključuju u radne grupe u malom broju. Na primer, dok je u radnu grupu za izradu Strategije zaštite životne sredine sa Akcionim planom zvanično bilo uključeno samo 4 organizacije civilnog društva koje su mogle da odgovore samo na jedan deo tema koje Strategija obrađuje, BOŠ i partnerske organizacije su kroz proces širokih paralelnih konsultacija u isti proces uključili preko 35 različitih organizacija koje se bave zaštitom životne sredine i koje su zajednički podnele više od 250 komentara na nacrt Strategije (poređenja radi, tokom javne rasprave Ministarstvo zaštite životne sredine je na nacrt Strategije i akcionog plana od celokupne javnosti primilo nešto preko 190 komentara).

Sličan je slučaj i sa procesom izrade Integrisanog nacionalnog energetskog klimatskog plana Republike Srbije za period 2021. do 2030. godine sa vizijom do 2050. godine, u koji je zvanično u rad radne grupe bilo uključeno samo dve organizacije civilnog društva. Kroz proces širokih paralelnih konsultacija u odlučivanje o ovom dokumentu uključeno je dvadesetak organizacija civilnog društva koje su zajednički podnele preko 200 komentara.

Dodatna vrednost modela širokih paralelnih konsultacija je i ta što daje priliku većem broju OCD da imaju uvid u tok izrade dokumenta i bez formalnog članstva u radnoj grupi za koje često nemaju dovoljno kapaciteta. Za male, lokalne organizacije civilnog društva apliciranje za članstvo u radnoj grupi nije opcija zbog niza administrativnih prepreka ali i nedovoljnih ljudskih i finansijskih resursa kojima raspolažu.

Slika 1: Prikaz modela širokih paralelnih konsultacija

U prethodnim godinama Beogradska otvorena škola je u saradnji sa partnerskim organizacijama testirala model širokih paralelnih konsultacija na više procesa odlučivanja, od kojih se kao najvažniji izdvajaju procesi izrade:

- Integrisanog nacionalnog energetskog klimatskog plana Republike Srbije za period 2021. do 2030. godine sa vizijom do 2050. godine (u periodu od jula 2021. do jula 2024. godine);
- Strategije zaštite životne sredine sa Akcionim planom (u periodu od decembra 2022. do decembra 2024. godine)
- Nacrta Zakona o zaštiti vazduha (u periodu od jula 2024. do februara 2025. godine).

U ove procese na ovaj način umesto dve do pet organizacija civilnog društva (koliko je bilo izabrano u članstvo radnih grupa) u konsultativne

procesu u ranim fazama odlučivanja uključeno je oko 50 različitih organizacija civilnog društva koje su raspolagale širokom ekspertizom koja je neophodna u oblasti zaštite životne sredine. Primenom modela širokih paralelnih konsultacija se na taj način obezbedila adekvatna kompetentnost doprinosa civilnog društva. Istovremeno, na ovaj način je obezbeđena i reprezentativnost organizacija civilnog društva koje su zvanično učestvovala u radu radnih grupa, obzirom da su organizacije kroz model širokih paralelnih konsultacija u rad radne grupe mogle da unesu ne samo svoje stavove i komentare, već su dobile mandat da u zvanični proces izrade dokumenata unesu doprinose svih organizacija i drugih učesnika paralelnog konsultativnog procesa, i u radu radne grupe predstavljaju i zastupaju interese šireg kruga zainteresovanih strana.

Model širokih paralelnih konsultacija ima određenih nedostataka, koji se pravilnim planiranjem aktivnosti i resursa svih učesnika u procesima odlučivanja mogu otkloniti.

1) Savetodavni karakter Smernica za uključivanje organizacija civilnog društva u radne grupe za izradu predloga dokumenata javnih politika i nacrtu odnosno predloga propisa:

ukoliko institucija koja je nadležna za sprovođenje procesa učesća javnosti u odlučivanju o životnoj sredini ne primeni Smernice, model širokih paralelnih konsultacija nije moguće sprovesti u potpunosti, jer nema zvaničnog procesa participacije. Ipak, čak i u tim okolnostima organizacije civilnog društva, ukoliko raspolažu resursima i kapacitetima, mogu sprovesti paralelne konsultacije o određenoj temi ili dokumentu i na taj način zajedno sa svim učesnicima paralelnih konsultacija oformiti zajedničke stavove i komentare koje mogu uputiti nadležnoj instituciji. Ovakav proces je Beogradska otvorena škola primenila 2021. godine, kada je sa partnerskim organizacijama organizovala paralelne javne konsultacije u procesu izrade Nacrta Prostornog plana Republike Srbije za period od 2021. do 2035. godine, obzirom da nadležno Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture u rad radne grupe nije uključilo organizacije civilnog društva i nije na adekvatan način sprovelo javni uvid.

- 2) **Saglasnost nadležne institucije koja je nadležna za sprovođenje procesa učešća javnosti:** neretko se u prošlosti dešavalo da nadležni organ od svih učesnika u radnim grupama zahteva potpisivanje izjava o tajnosti, kojima je onemogućeno deljenje radnog materijala nastalog u radu radne grupe i konsultovanje sa širom javnošću. Ovaj nedostatak se otklanja jednostavnim ukiđanjem izjava o tajnosti, koje su u slučaju zaštite životne sredine neprihvatljive u postojećem normativnom okviru (počevši od Ustava, preko Zakona o zaštiti životne sredine pa do Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja).
- 3) **Predvidljivost toka procesa odlučivanja:** da bi organizacije civilnog društva koje facilitiraju paralelni proces konsultacija u odlučivanju mogle da blagovremeno organizuju konsultativne sastanke sa širim krugom aktera, neophodno je da nadležna institucija koja vodi proces odlučivanja o životnoj sredini napravi jasan plan rada radne grupe. O ovome je potrebno napraviti dogovor na početku rada radne grupe, i dosledno ga se držati.
- 4) **Kapaciteti i resursi:** da bi organizacije civilnog društva koje facilitiraju paralelni proces konsultacija u odlučivanju mogle da delotvorno sprovedu proces širokih paralelnih konsultacija, neophodno je da poseduju interne kapacitete, stručnost ali i finansijske resurse za organizaciju konsultativnog procesa. Interni kapaciteti u vidu stručnosti i poznavanja oblasti koja je tema procesa odlučivanja su neophodni kako bi organizacije uopšte mogle da doprinesu radu radne grupe, ali i kako bi mogle da pravilno identifikuju ostale zainteresovane strane, potrebnu ekspertizu i koordiniraju proces paralelnih konsultacija. Uključivanje većeg broja aktera sa teritorije cele Srbije zahteva sredstva a pokrivanje putnih troškova, smeštaja, organizaciju samih sastanaka, eventualno angažovanje dodatnih eksperata ukoliko priroda dokumenta o kome se odlučuje prevazilazi interne kapacitete samih organizacija. Kako bi nadležne institucije omogućile sprovođenje širokih paralelnih konsultacija, potrebno je da u svojim budžetima kroz koje planiraju izradu dokumenata i propisa predvide sredstva za ove aktivnosti. Alternativno, organizacije ove aktivnosti mogu da budžetiraju kroz svoje projekte u određenim slučajevima.

- 5) Delotvornost učešća u procesima odlučivanja:** na kraju procesa, finalne odluke o dokumentu javne politike ili propisu donosi nadležni organ. U kojoj meri će on uvažiti komentare i doprinose svih učesnika u paralelnom procesu konsultacija zavisi isključivo od nadležnog organa. Velika brojnost učesnika i kompetentnost doprinosa koje učesnici u procesu širokih paralelnih konsultacija podnose nadležnom organu i radnoj grupi mogu povećati delotvornost učešća. Ipak, analiza izveštaja o sprovedenim javnim raspravama i javnim uvidima pokazuje da je broj prihvaćenih komentara organizacija civilnog društva i građana najčešće manji od 10% od ukupnog broja podnetih komentara.

I šta ćemo sad?

Analiza pokazuje da postoji prostor za unapređenje aktuelne prakse uključivanja zainteresovane javnosti u procese donošenja odluka u oblasti životne sredine. Propisi koji uređuju ovu oblast na nacionalnom nivou ostavljaju široke mogućnosti, ali je praksa u velikoj meri destimulativna. Iako u javnosti postoji interesovanje u odlučivanju o životnoj sredini, ujedno izostaje ozbiljnije i delotvorno uključivanje javnosti u formalne procese odlučivanja zbog niza faktora:

- nedovoljnog poznavanja postojećeg okvira, čija je primena kompleksna kako za institucije tako i za civilni sektor;
- nedovoljnih kapaciteta;
- nepoverenja u rad institucija;
- nedosledne primene postojećeg pravnog okvira od strane institucija;
- kratkih rokova ili neadekvatnog vremenskog perioda sprovođenja;
- izostanka povratne informacije o sprovedenim procesima i tako dalje.

Testirani model širokih paralelnih konsultacija pokazuje veliki potencijal i dobre rezultate u unapređenju postojećih praksi koje primenjuju nadležne institucije u uključivanju javnosti u donošenje odluka o životnoj sredini. Pre svega, primenom modela povećana je uključenost javnosti, a time i njen doprinos izradi dokumenata javnih politika i propisa. Testirani model ima potencijal da unapredi učešće javnosti u proces donošenja odluka i van oblasti životne sredine. Pun efekat primene modela širokih paralelnih konsultacija je moguć uz promenu savetodavnih akata (Smernica) u vezi sa učešćem javnosti u obavezujuće, kao i uz doslednu primenu svih propisa u ovoj oblasti. U nastavku se nalaze preporuke pre svega za resorna ministarstva i državne institucije koje, u okviru svojih nadležnosti, sprovode uključivanje zainteresovane javnosti u procese donošenja odluka, dok se deo preporuka odnosi na civilno društvo:

- U procesima donošenja odluka neophodna je **dosledna primena pravnih normi bez izuzetka**. Ključno je pravovremeno objavljivanje početka izrade određenog dokumenta, poziv za javne konsultacije i javne rasprave, poštovanje zakonskog roka za trajanje javne rasprave, pravovremeno objavljivanje izveštaja sa konsultacija i javnih rasprava koji sadrži sve informacije o procesu i obrazloženje pristiglih komentara, kako usvojenih tako i odbijenih. Preporuka je upućena svim državnim organima na nacionalnom nivou koji u svojoj nadležnosti imaju izradu i predlaganje propisa i dokumenata javne politike.
- Potrebno je da Vlada Republike Srbije **unapredi postojeći regulatorni okvir u vezi sa učešćem javnosti u procesu donošenja odluka**. U tom smislu, neophodno je da resorno ministarstvo ili državni organ u čijoj je nadležnosti unapređenje saradnje s civilnim društvom predloži da se **Smernice za uključivanje organizacija civilnog društva u radne grupe za izradu predloga dokumenata javnih politika i nacрта, odnosno predloga propisa, i Smernice za uključivanje organizacija civilnog društva u proces donošenja propisa usvoje u formi uredbe ili pravilnika**. Usvajanjem u obliku uredbe ili pravilnika, navedena dokumenta dobijaju obavezujuću pravnu snagu i obavezuju ministarstva i državne organe na njihovu primenu. Takođe je neophodno preciznije definisati sam proces, a pre svega kriterijume za izbor organizacija civilnog društva za članstvo u radnim grupama.
- Potrebno je dodatno podsticati **resorna ministarstva da blagovremeno i adekvatno koriste portale E-konsultacije i E-uprava**, koji su u Pravilniku o smernicama dobre prakse za ostvarivanje učešća javnosti u pripremi nacрта zakona i drugih propisa i akata već prepoznati kao alati za komunikaciju u procesima izrade pravnih propisa.
- Potrebno je **obezbediti delotvorno uključivanje i kontinuirani dijalog sa što širim krugom zainteresovane i stručne javnosti u procesu izrade dokumenata i propisa**, a naročito u ranoj fazi, odnosno od samog početka izrade dokumenta. Primena modela širokih paralelnih konsultacija, koji omogućava dodatni mehanizam razmene mišljenja između zvaničnih radnih grupa i zainteresova-

nih organizacija civilnog društva, stručnjaka, građanki i građana omogućava veću participaciju. Kroz dijalog, zajedničko planiranje i konstruktivnu saradnju potrebno je uskladiti plan rada radnih grupa i plan organizovanja paralelnih konsultacija sa širom zainteresovanom javnošću. Preporuku treba da primene predstavnici civilnog društva (koji su članovi radnih grupa), resorna ministarstva, kao i državni organ u čijoj su nadležnosti poslovi saradnje s civilnim društvom.

Izvori

- 1 G.A. Res. 48/13, The human right to a safe, clean, healthy and sustainable environment (Oct. 05, 2021.), <https://docs.un.org/en/a/hrc/48/L23/rev.1>
- 2 Aleksandar Ivković, Sofija Popović, Igor Miroslavljević, Sabina Sali, Nikola Burazer. Centar savremene politike, *Stanje demokratije u Srbiji*, 2024. <https://centarsavremene-politike.rs/wp-content/uploads/2020/07/Stanje-demokratije-2024-LR.pdf>
- 3 Rezolucija Evropskog parlamenta 2025/2022(INI) o izveštajima Komisije o Srbiji za 2023. i 2024. godinu, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2025-0093_HR.pdf
- 4 ACIT Centre & EPIK Institute. *Balkan barometar 2022 Public Opinion Analytical*, 2022. 73, <https://www.rcc.int/balkanbarometer/publications>
- 5 Aleksandra Đurović, Goran Radlovački, Jelena Jerinić, Vladimir M. Pavlović. *Pogledi na partnerstvo javne politike propisi i prakse učešća organizacija civilnog društva u procesima donošenja odluka*, 2022. https://www.bos.rs/rs/publikacije/20/356/pogledi-na-partnerstvo_-javne-politike-propisi-i-prakse-ucesca-organizacija-civilnog-drustva-u-procesima-donosjenja-odluka-2022.html
- 6 ACIT Centre & EPIK Institute. *Balkan barometar 2022 Public Opinion Analytical*, 2022. 130, <https://www.rcc.int/balkanbarometer/publications>
- 7 Aleksandra Đurović, Goran Radlovački, Jelena Jerinić, Vladimir M. Pavlović. *Pogledi na partnerstvo javne politike propisi i prakse učešća organizacija civilnog društva u procesima donošenja odluka*, 2022. https://www.bos.rs/rs/publikacije/20/356/pogledi-na-partnerstvo_-javne-politike-propisi-i-prakse-ucesca-organizacija-civilnog-drustva-u-procesima-donosjenja-odluka-2022.html
- 8 Irina Veselinović, Ana Filipović, Mirko Popović, Hristina Vojvodić. *Delotvornost učešća udruženja i neformalnih grupa u donošenju odluka o životnoj sredini*, 2023. <https://reri.org.rs/wp-content/uploads/2023/05/Delotvornost-ucesca-udruzenja-i-neformalnih-grupa-u-donosjenju-odluka-o-zivotnoj-sredini-4-2.pdf>
- 9 IPSOS Strategic Marketing and Velat. *ACT: CSO sector in 2019 - Assessment of the Situation in the Civil Society Organisation Sector in Serbia*, 2019. https://act.org.rs/wp-content/uploads/2020/01/CSO-Sector-in-Serbia-2019_Full-study_FINAL.pdf

Izradu ove publikacije omogućile su vlade Švajcarske i Nemačke. Ova publikacija ne predstavlja nužno zvaničan stav vlada Švajcarske i Nemačke.

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Swiss Agency for Development
and Cooperation SDC

Spremljeno od strane:

Publikacija je nastala u okviru Platforme „Održivi razvoj za sve“, koju podržavaju vlade Švajcarske i Nemačke, a implementira Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH.

Za više informacija molim vas pišite na imejl adresu info@sdgs4all.rs